

## ברכות פרק שביעי שלשה שאכלו

(ברכות מה, א)

משנה :

שלשה שאכלו כאחת חייבין לזמן (להזדמן יחד לצרוף ברכה בלשון רבים כגון נברך).  
אכל דמאי, ומעשר ראשון שנטלה תרומתו (קסלקא דעתא תרומת מעשר שלו שעל הלוי להפריש), מעשר שני והקדש שנפדו (מעשר שני שנפדה להתירו באכילה חוץ לירושלים, ואת פדיונו יעלה לירושלים ויאכל), והשמש (ששמשם בסעודה) שאכל כזית (ואכל עמהם כזית כדי להצטרף עמהם לזמן; ובכל הני אצטריך לאשמעין: אף על גב דדמו לאיסור - אין כאן ברכה בעבירה, כדמפרש ואזיל בגמרא), והכותי - מזמנין עליו;  
אכל טבל, ומעשר ראשון שלא נטלה תרומתו, ומעשר שני והקדש שלא נפדו, והשמש שאכל פחות מכזית, והנכרי - אין מזמנין עליו;  
נשים ועבדים וקטנים - אין מזמנין עליהן;  
עד כמה מזמנין (כמה יאכל עמהם ויתחייב עמהם בזימון)? (ונפקא מינה להוציאם ידי חובתן אם יתנו לו הכוס לברך)  
עד כזית.  
רבי יהודה אומר: עד כביצה.

גמרא :

מנא הני מילי? (דשלשה ראויים לברכת צידוף)?  
אמר רב אסי: דאמר קרא (תהלים לד, ט) גדלו לה' אתי ונרוממה שמו יחדו;  
רבי אבהו אמר: מהכא (דברים לב, ג) כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלהינו (גדלו לה' אתי - הרי שלשה, וכן אקרא הבו גודל: היחיד אומר לשנים).

אמר רב חנן בר אבא: מניין לעונה אמן שלא יגביה קולו יותר מן המברך? - שנאמר (תהלים לד, ט) גדלו לה' אתי ונרוממה שמו יחדו.

אמר ר' שמעון בן פזי: מניין שאין המתרגם רשאי להגביה קולו יותר מן הקורא? - שנאמר (שמות יט, יט) [ויהי קול השפר הולך וחזק מאד] משה ידבר והאלהים יעננו בקול; שאין תלמוד לומר 'בקול', ומה תלמוד לומר 'בקול'? - בקולו של משה.  
תניא נמי הכי: אין המתרגם רשאי להגביה קולו יותר מן הקורא, ואם אי אפשר למתרגם להגביה קולו כנגד הקורא - ימעך הקורא קולו ויקרא.

אתמר: שנים שאכלו כאחת: פליגי רב ורבי יוחנן: חד אמר אם רצו לזמן - מזמנין, וחד אמר: אם רצו לזמן - אין מזמנין.  
תנן: 'שלשה שאכלו כאחת חייבין לזמן': שלשה - אין, שנים - לא!  
התם חובה, הכא רשות.

תא שמע: 'שלשה שאכלו כאחת חייבין לזמן ואין רשאים ליחלק' [אין רשאים לחלק - להלן פ"ז מ"ד] (ולברך כל אחד לעצמו דמפקעי לה לתורת זמון) 'שלשה - אין, שנים - לא' (הכי פירושו: דמדקתני אין רשאים ליחלק - שמע מינה דשלשה מזמנין, שנים אין מזמנין ואפילו רצו, דאי אמרת שנים נמי אם רצו מזמנין - אמאי אין האחד רשאי ליחלק. ליזיל הוא ולא מפקעת ברכת זמון בהכי, ויזמנו השנים)!

שאני התם דקבעו להו בחובה מעיקרא (ואי אזיל הוא - מפקעת להו חובה, וקמו להו ברשות, וגדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה).

תא שמע: 'השמש שהיה משמש על השנים הרי זה אוכל עמהם אף על פי שלא נתנו לו רשות' (אין כאן גאווה, דניחא להו דמייתי להו לידי זמון, ואי שנים מזמנין - אמאי ניחא להו? בלאו דידיה נמי אי בעו מזמני); 'היה משמש על השלשה - הרי זה אינו אוכל עמהם אלא אם כן נתנו לו רשות'?

שאני התם

(ברכות מה, ב)

דניחא להו דמקבע להו בחובה (דגדול המצווה ועושה).  
תא שמע: 'נשים מזמנות לעצמן ועבדים מזמנים לעצמן; נשים ועבדים וקטנים, אם רצו לזמן - אין מזמנין' (כדמפרש טעמא לקמן: שאין קביעותן נאה משום פריצותא בין דנשים, בין דמשכב זכור דעבדים בקטנים) 'והא מאה נשי כתרי

גברי דמיין (לענין חובה: דאין חייבות לזמן, ואם רצו – מזמנין, והוא הדין לשנים), וקתני 'נשים מזמנות לעצמן ועבדים מזמנין לעצמן' ? שאני התם, דאיכא דעות (דאף על גב דלענין חובה אינן חייבות, לענין רשות - דעות שלשה חשיבי להודות טפי משני אנשים, דאיכא משום גדלו לה' אתי).

אי הכי - אימא סיפא: 'נשים ועבדים אם רצו לזמן - אין מזמנין'; אמאי לא? והא איכא דעות? שאני התם משום פריצותא.

תסתיים דרב דאמר 'אם רצו לזמן - אין מזמנין', דאמר רב דימי בר יוסף אמר רב: שלשה שאכלו כאחת ויצא אחד מהם לשוק - קוראין לו (להודיעו שהם רוצים לזמן, ויפנה אליהם במקום מעמדו, ודי להם בכך) ומזמנין עליו (ואף על פי שאינו בא אצלם); טעמא דקוראין לו, הא לא קוראין לו - לא!

שאני התם דאקבעו להו בחובה מעיקרא.

אלא תסתיים דרבי יוחנן - הוא דאמר 'אם רצו לזמן - אין מזמנין', דאמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: 'שנים שאכלו כאחת - אחד מהן יוצא בברכת חבירו', והוינן בה: מאי קא משמע לן? תנינא: 'שמע ולא ענה - יצא'!! ואמר רבי זירא: לומר שאין ברכת הזימון ביניהם (לא בא ללמדנו אלא שאין צריכין זימון: דכיון דאחד יוצא בברכת חברו - אשמעינן דאין זימון, דאי יש זימון - ברכת שניהם היא, שהרי אומר נברך, והוא עונה 'ברוך הוא')!

תסתיים.

אמר ליה רבא בר רב הונא לרב הונא: והא רבנן דאתו ממערבא אמרי 'אם רצו לזמן מזמנין', מאי - לאו דשמיע להו מרבי יוחנן (דבר מערבא הוא, דאילו רב - בבבל הוה, ובני מערבא היכא שמיע להו)? לא, דשמיע להו מרב מקמי דנחית לבבל.

גופא אמר רב דימי בר יוסף אמר רב: שלשה שאכלו כאחת ויצא אחד מהם לשוק - קוראין לו ומזמנין עליו.

אמר אביי: והוא דקרו ליה ועני (שסמוך הוא אצלם, ועונה 'ברוך הוא').

אמר מר זוטרא: ולא אמרן (דלא צריך למיתי גביהו) אלא בשלשה, אבל

בעשרה (שיצטרפו משום הזכרת השם) - עד דנייתי (עד דאתי גביהו).

מתקיף לה רב אשי: אדרבה, איפכא מסתברא: תשעה נראין כעשרה

(דאין אדם ממחר להבחין בין עשרה לתשעה) שנים אין נראין כשלשה!!

והלכתא כמר זוטרא; מאי טעמא? כיון דבעי לאדכורי שם שמים - בציר מעשרה לאו אורח ארעא.

אמר אביי: נקיטינן: שנים שאכלו כאחת - מצוה ליחלק (ולברך כל אחד בפני עצמו, בין ברכת המוציא בין ברכת המזון).

תניא נמי הכי: 'שנים שאכלו כאחת - מצוה ליחלק; כמה דברים

אמורים? - כששניהם סופרים, אבל אחד סופר ואחד בור - סופר מבור ובור יוצא.'

אמר רבא: הא מילתא אמריתא אנא, ואיתמרה משמיה דרבי זירא

כוותי: 'שלשה שאכלו כאחת - אחד מפסיק לשנים ואין שנים

מפסיקין לאחד (אם גמרו השנים סעודתן ורוצין לזמן - דרך ארץ הוא שיהא האחד מפסיק את סעודתו עד שיזמנו עליו עד ברכת הזון, דהיינו ברכת זימון, וחוזר וגומר סעודתו, אבל שנים - אין עליהם להפסיק

בשביל היחיד, וימתין עד שיגמרו) .

ולא? והא רב פפא אפסיק ליה לאבא מר בריה איהו וחד?

שאני רב פפא, דלפנים משורת הדין הוא דעבד (לאחשוביה).

יהודה בר מרימר, ומר בר רב אשי, ורב אחא מדפתי כרכי ריפתא בהדי הדדי; לא הוה בהו חד דהוה מופלג מחבריה (מופלג בחכמה ובזקנה מן

השנים) לברוכי להו (שהגדול מברך, כדפסקינן לקמן הלכתא (דף מ.)) ; >יתבי וקא

מיבעיא להו <[אמרי] הא דתנן 'שלשה שאכלו כאחת חייבין לזמן',

הני מילי היכא דאיכא אדם גדול, אבל היכא דכי הדדי נינהו

חלוק ברכות עדיף! בריך איניש לנפשיה.

אתו לקמיה דמרימר, אמר להו: ידי ברכה יצאתם, ידי זימון לא

יצאתם; וכי תימרו 'ניהדר ונזמן' - אין זימון למפרע.

בא (אחד מן השוק) ומצאן (שלשה) כשהן מברכים (שהיו מזמנים), מהו אומר אחריהם?  
 רב זביד אמר: ברוך ומבורך (דלא מצי למימר 'שאכלנו משלו');  
 רב פפא אמר: עונה אמן  
 ולא פליגי הא דאשכחינהו דקא אמרי נברך והא דאשכחינהו דקא אמרי ברוך אשכחינהו דקא אמרי נברך אומר ברוך ומבורך (כדאשכחינהו דקאמר המזמן נברך); (אבל) אשכחינהו דקא אמרי (דענו) "ברוך" - (הוא) עונה (בתרייהו) "אמן".  
 תני חדא: 'העונה "אמן" אחר ברכותיו - הרי זה משובח', ותניא אידך 'הרי זה מגונה'?!  
 לא קשיא: הא כבונה ירושלים (שהיא סוף הברכות - הרי זה משובח; וכן בסוף ברכות דקריאת שמע שחרית וערבית, ואחר כל ברכותיו דקתני בברייתא 'הרי זה משובח' - אחר גמר כל ברכותיו קאמר) הא בשאר ברכות (ואחר כל ברכותיו דקתני 'הרי זה מגונה' - בסוף כל ברכה וברכה קאמר).  
 אביי עני ליה בקלא כי היכי דלשמעו פועלים (וידעו שנגמרה כל הברכה, שהרי אין המבורך עונה "אמן" אלא לבסוף) וליקומו (לעבדייהו), (ואי משום דקמפקע להו מהטוב והמטיב - לא איכפת ליה, דקסבר) ד"הטוב והמטיב" - לאו דאורייתא (אלא ביבנה תקנוה על הרוגי ביתר שנתנו לקבורה).  
 רב אשי עני ליה (לההוא "אמן") בלחישא כי היכי דלא נזלזלו בהטוב והמטיב (כי היכי דלא לשמעו וידעו ששם גמר הברכות ויזלזלו בהטוב והמטיב; ומיהו משום דסוף כל ברכותיו היה, ותניא בברייתא 'הרי זה משובח' - לא סגי דלא עני ליה).  
 (ברכות מו, א)  
 רבי זירא חלש; על לגביה רבי אבהו, קביל עליה: אי מתפח קטינא חריך שקי (כך היו קורין לרבי זירא, וטעמא מפרש בבבא מציעא ב'השוכר את הפועלים' (דף פה:)) - עבידנא יומא טבא לרבנן.  
 אתפח, עבר סעודתא לכולהו רבנן; כי מטא למשרי (לישנא דשירותא, כלומר: לפרוס ברכת המוציא ולאכול) - אמר ליה לרבי זירא: לישרי לן מר!  
 אמר ליה: לא סבר לה מר להא דרבי יוחנן, דאמר 'בעל הבית בוצע' שרא להו.  
 כי מטא לברוכי - אמר ליה: נברין לן מר!  
 אמר ליה: לא סבר לה מר להא דרב הונא דמן בבלי (היינו רב הונא סתמא; ולפי שעבדיו היה רבי זירא בארץ ישראל במקום רבי אבהו והיה עולה מבבל קאמר הכי), דאמר 'בוצע מבורך'!  
 ואיהו כמאן סבירא ליה?  
 כי הא דאמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: בעל הבית בוצע ואורח מבורך: בעל הבית בוצע כדי שיבצע בעין יפה, ואורח מבורך כדי שיבורך בעל הבית.  
 מאי מבורך?  
 "יהי רצון שלא יבוש בעל הבית בעולם הזה ולא יכלם לעולם הבא".  
 ורבי מוסיף בה דברים "ויצלה מאד בכל נכסיו, ויהיו נכסיו ונכסיו (קרקעות) מוצלחים וקרוכים לעיר (שיכול לראותן בעל הבית תמיד ולדעת מה הן צריכין), ואל ישלוט שטן לא במעשי ידיו ולא במעשי ידינו, ואל יזדקר לא לפניו ולא לפנינו שום דבר הרהור חטא ועבירה ועון מעתה ועד עולם".  
 עד היכן 'ברכת הזמן' (שצריכין להיות שלשה וכשהן שנים לא יאמרוה) ?  
 רב נחמן אמר: עד "נברך"; ורב ששת אמר: עד "הזן".  
 נימא כתנאי, דתני חדא 'ברכת המזון שנים ושלשה' (פעמים שהם שתי ברכות פעמים שהם שלש, כיצד? - כשהם שלשה הן שלש ברכות, וכשהם שנים הן שתי ברכות, כדמפרש ואזיל) 'ותניא אידך 'שלשה ואובעה'; סברוה דכולי עלמא הטוב והמטיב לאו דאורייתא היא; מאי? לאו בהא קמיפלגי: מאן דאמר 'שתיים ושלש' קסבר עד "הזן" (דקסבר ברכת זמן עד "הזן", וכשהם שנים - אין אומרים אלא ברכת הארץ ובונה ירושלים), ומאן דאמר 'שלש ואובעה' קסבר עד "נברך" (כשהן שנים - הרי שלש: "הזן", וברכת הארץ, ובונה ירושלים; וכשהם שלשה הם מוסיפים "נברך" עד "ובטובו חיינו") ?  
 לא! רב נחמן מתרץ לטעמיה ורב ששת מתרץ לטעמיה:

רב נחמן מתרץ לטעמיה: דכולי עלמא עד "נברך"; מאן דאמר 'שלש וארבע' - שפיר, ומאן דאמר 'שתיים ושלש' אמר לך: הכא - בברכת פועלים עסקינן (מוקים לה' לא גרסינן, והכי גרסינן: 'והא דתניא שתיים ושלש' - בברכת פועלים: דאמרי ברכת הארץ ובונה ירושלים בחדא ברכה - אין כאן אלא ברכת הזן וברכת הארץ, וכשהם שלשה - מוסיפין "נברך" - הרי שלש), דאמר מר (לעיל בפרק שני (דף ק"ט)) 'פוחת כ"הזן' וכולל כונה ירושלים בברכת הארץ'.

רב ששת מתרץ לטעמיה: דכולי עלמא עד "הזן", מאן דאמר 'שתיים ושלש' - שפיר, ומאן דאמר 'שלש וארבע' - קסבר "הטוב והמטיב" דאורייתא היא.

אמר רב יוסף: תדע ד"הטוב והמטיב" לאו דאורייתא: שהרי פועלים עוקרים אותה.

אמר רב יצחק בר שמואל בר מרתא משמיה דרב: תדע ד"הטוב והמטיב" לאו דאורייתא, שהרי פוחת כהן ב"כרוך" ואין חותם בה ב"כרוך" (ואי דאורייתא היא - הוויא סמוכה לחברתה, ואין פותחין בה בברוך), כדתניא: 'כל הברכות כולן פוחת כהן ב"כרוך' וחיתם כהן ב"כרוך', חוץ מברכת הפירות וברכת המצות וברכה הסמוכה לחברתה וברכה אחרונה שבקריאת שמע; יש מהן שפותח בהן ב"כרוך" ואין חותם ב"כרוך" (כגון ברכת פירות ומצות, פוחת ואינו חותם; וטעמא מפרש ב'ערבי פסחים' (דף ק"ה)) משום דכולה חדא הודאה ואין הפסק דבר תחנה או דבר אחר בתוכה כמו שיש בקדוש: 'כי הוא יום תחלה למקראי קודש'... 'והנחילנו'.

(ברכות מו, ב)

ויש מהן שחותם בהן ב"כרוך" ואין פוחת ב"כרוך" (כגון ברכה הסמוכה לחברתה, שהרי כבר פתח בברכה ראשונה, וברכה אחרונה שבקריאת שמע: "אמת ויציב", "אמת ואמונה", שאף על פי שקרית שמע מפסיק בינתיים - אברכות דלפניה סמוכה, והוויא לה 'סמוכה לחברתה'), ו"הטוב והמטיב" פוחת ב"כרוך" ואין חותם ב"כרוך" (דלאו סמוכה לחברתה היא); מכלל דברכה בפני עצמה היא (שאינה מברכת המזון אלא על קבורת הרוגי ביתר תקנוה).

ואמר רב נחמן בר יצחק: תדע ד"הטוב והמטיב" לאו דאורייתא, שהרי עוקרין אותה בבית האבל (אליבא דרבי עקיבא), כדתניא: 'מה הם אומרים בבית האבל? - "כרוך הטוב והמטיב"; לבי עקיבא אומר: "כרוך דיין האמת"' ; [לדעת תנא קמא] "הטוב והמטיב" - אין, "דיין אמת" - לא?

אלא אימא "אף הטוב והמטיב". [ולדעת רבי עקיבא - רק "דיין אמת" ולא "הטוב והמטיב"].

מר זוטרא איקלע לבי רב אשי, איתרע ביה מלתא, פתח וברך: "הטוב והמטיב, אל אמת, דיין אמת, שופט בצדק, לוקח במשפט, ושליט בעולמו לעשות בו כרצונו, כי כל דרכיו משפט: שהכל שלו ואנחנו עמו ועבדיו, ובכל אנחנו חייבים להודות לו ולברכו; גודר פרצות בישראל - הוא יגדור את הפרצה הזאת בישראל לחיים".

(מי שנצטרף לזימון, ואמר לעיל אליבא דרב ששת: ברכת זימון עד "הזן", והוצרך זה להיות מפסיק אכילתו עד שיגמור המברך ברכת "הזן", וחזר זה שהפסיק לשנים [כדי לענות לזימון של שנים], וגמר סעודתו) להיכן הוא חוזר (לברך לאחר שיגמור סעודתו)?

רב זביד משמיה דאביי אמר: חוזר לראש (לתחלת "הזן", שהרי נתחייב בזימון: שבתחלה הוקבע בשלשה); ורבנן אמרי: למקום שפסק (לברכת הארץ כשאר יחיד). והלכתא למקום שפסק.

אמר ליה ריש גלותא לרב ששת: אף על גב דרבנן קשישי אתון, פרסאי בצרכי סעודה בקיאי מינייכו: בזמן שהן שתי מטות (רגילין היו לאכול בהסבה על צדו השמאלית, מוטה, ורגליו לארץ, איש איש על מטה אחת) - גדול מסב בראש (כלומר: מסב תחלה על מטתו) ושני לו למעלה הימנו (מטת השני לצד מראשותיו של גדול), ובזמן שהם שלש - גדול מסב באמצע, שני לו למעלה הימנו, שלישי לו למטה הימנו (לצד מרגלותיו);

אמר ליה (רב ששת לריש גלותא): וכי בעי אשתעווי בהדיה מתריץ תרוצי ויתיב ומשתעי בהדיה (ואם רצה הגדול לדבר עם שני לו צריך הוא לזקוף עצמו ממסבתו לישיב זקוף: דכל זמן שהוא מוטה אינו יכול לדבר עמו, לפי שהשני לו אחורי ראשו של גדול הוא, ופני הגדול מסובין לצד אחר)? (וטוב לו שישב שני לו למטה הימנו וישמע דבריו כשהוא מוטה!)

אמר ליה: שאני פרסאי דמחוי ליה במחוג (מראים בידיהם ובאצבעותיהם ברמיזה).

מים ראשונים מהיכן מתחילין (רב ששת קאמר ליה לדיש גלותא: מהיכן מתחילין פרטיים מים ראשונים)?

אמר ליה: מן הגדול.

ישב גדול וישמור ידיו עד שנוטלין כולן?

אמר ליה: לאלתר מייתו תכא קמיה (שלחן שלו מביאין מיד לפניו, ואוכל; ולפני כל אחד ואחד היו מביאין שלחן קטן).

מים אחרונים מהיכן מתחילין?

אמר ליה: מן הקטן.

וגדול יתיב וידיו מזוהמות עד שנוטלין כולן?

אמר ליה: לא מסלקי תכא מקמיה (מקמי גדול) עד דנמטי מיא לגביה [עד שמביאים מים לפניו, וזהו מה שמפרש רש"י: (עד דמשו כולהו; ובעוד שהוא אוכל - האחרים נוטלין מים אחרונים) שכולם מפסיקים לפני הגדול, ומביאים להם מים ונוטלים מים אחרונים, ואחרון - הגדול].

אמר רב ששת: אנא מתניתא ידענא, דתניא: 'כיצד סדר הסכה? - בזמן שהן שתי מטות, גדול מסב כראש ושני לו למטה הימנו (שאם הוצרך גדול לספר עמו לא יהא צריך לזקוף); בזמן שהן שלש מטות - גדול מסב כראש, שני לו למעלה הימנו (ואם בא לספר - מספר עם השלישי לו, ואם בא לספר עם השני לו - טוב הוא שיזקוף ואל ישפיל את השני לו לפני קטן ממנו: שיהא הוא למטה וקטן ממנו למעלה הימנו), שלישי לו למטה הימנו; מים הראשונים מתחילין מן הגדול (ולאלתר מעיילי תכא קמיה), מים אחרונים: בזמן שהם חמשה מתחילין מן הגדול, ובזמן שהם מאה מתחילין מן הקטן עד שמגיעים אצל חמשה ('מאה' לאו דוקא, דהוא הדין עשרה ולכל יותר מחמשה, שגנאי הוא שיסלקו השלחן מלפני הגדול כשיטול ידיו וימתין שם יושב ובטל עד שיטלו כלם; לפיכך, כשהם יותר מחמשה - מתחילין מן הקטן היושב בסוף, ואין מסלקין שלחן מלפני הגדול עד שיגיעו המים לחמשה שאצלו); וחוזרין ומתחילין מן הגדול (ונוטלין שלחן מלפניו) ולמקום שמים אחרונים חוזרין - לשם ברכה חוזרת (כשמגיעים לחמשה, אם נטל הגדול - מברך, ואם צוה לאחר ליטול קודם לו - הוא מברך).

מסייע ליה לרב, דאמר רב חייא בר אשי אמר רב: 'כל הנוטל ידיו באחרונה תחלה (אותו שנוטל בתחלת החמשה אחרונים - קורא 'תחלה באחרונה') הוא מזומן לברכה.

רב ורבי חייא הוו יתבי בסעודתא קמיה דרבי, אמר ליה רבי לרב: קום משי ידך!

חזיה דקא מרתת, אמר ליה: בר פחתי! 'עיינ בברכת מזונא' קאמר לך.

תנו רבנן: 'אין מכבדין (לומר "היה אתה קודם") לא בדרכים (הולכי דרכים) ולא בגשרים (לומר לגדול הימנו "לך לפני")',

(ברכות מז, א)

ולא כידים מזוהמות (בנטיית מים אחרונים).

רבין ואבבי הוו קא אזלי באורחא; קדמיה חמריה דרבין לדאבבי, ולא אמר ליה "ניזיל מר"; אמר [אבבי בלבד]: מדסליק האי מרבנן ממערבא (לפי שהיה רבין רגיל לעלות מבבל לא"י ולומר הוא דבריו משמו של רבי יוחנן) - גס ליה דעתיה; כי מטא לפתחא דבי כנישתא, אמר ליה "ניעל מר".

אמר ליה: ועד השתא לאו 'מר' אנא?

אמר ליה הכי אמר רבי יוחנן: 'אין מכבדין אלא בפתח שיש בה מזוזה'; דאית בה מזוזה - אין, דלית בה מזוזה - לא.

אלא מעתה בית הכנסת ובית המדרש דלית בהו מזוזה הכי נמי דאין מכבדין?

אלא אימא: בפתח הראוי למזוזה (כלומר: בכניסת כל פתחים, למעוטי דרכים ופרצות).

אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב: אין המסובין רשאין לאכול כלום עד שיטעום הבוצע.

יתיב רב ספרא וקאמר: 'לטעום' איתמר.

למאי נפקא מינה?

(אין חלוק בדבר, אלא) שחייב אדם לומר בלשון רבו.

תנו רבנן: 'שנים ממתנין זה לזה בקערה, שלשה אין ממתנין; הבוצע הוא פושט ידו תחלה, ואם בא לחלוק כבוד לרבו או למי שגדול הימנו - הרשות בידו'.

רבה בר בר חנה הוה עסיק ליה לבריה בי רב שמואל בר רב קטינא; קדים (רבה בר בר חנה) ויתיב (לישב על השולחן) וקמתני ליה לבריה (ולשנות לבנו הלכות סעודה, לפי שהחתן רגיל לבצוע, והיה מלמדו היאך יעשה): 'אין הבוצע רשאי לבצוע (לפרוס הפרוסה מן הפת) עד שיכלה "אמן" (אחר ברכת המוציא) מפי העונים' (דאף עניית "אמן" מן הברכה היא, ואמר' בפרק 'כיצד מברכין' (דף קס"ט): 'צריך שתכלה ברכה קודם בציעה'); רב חסדא אמר 'מפי רוב העונים'.

אמר ליה רמי בר חמא: מאי שנא רובא דאכתי לא כליא ברכה מיעוטא נמי לא כליא ברכה?

אמר ליה: שָׁאֲנִי אומר: כל העונה אמן יותר מדאי - אינו אלא טועה.

תנו רבנן: 'אין עונין לא אמן חטופה' (שקורין את האלף בחטף ולא בפתח, ואומר "אמן" והוא צריך לומר "אמן"), ולא אמן קטופה (שמחסר קריאת הנו"ן: שאינו מוציאה בפה שתהא נכרת), ולא אמן יתומה (שלא שמע הברכה אלא ששמע שעונין אמן והא דאמר' בהחליל (סוכה נא): שבאלכסנדריא של מצרים היו מניפים בסודרים כשהגיע עת לענות אמן אלמא לא שמעי וקא ענו הנהו מידע ידעי שהם עונים אחר ברכה ועל איזו ברכה הם עונים אלא שלא היו שומעים את הקול), ולא יזרוק ברכה מפיו (במהירות שדומה עליו כמשא אלא שְׁחֹק קבוע הוא לו); כן עזאי אומר: כל העונה אמן יתומה - יהיו בניו יתומים; חטופה - יתחטפו ימיו; קטופה - יתקטפו ימיו; וכל המאריך באמן מאריכין לו ימיו ושנותיו'.

רב ושמואל הוו יתבי בסעודתא; אתא רב שימי בר חייא, הוה קמסרהב ואכיל (ממהר לאכול כדי להצטרף לזימון, וזימנו עליו); אמר ליה רב: מה דעתך לאיצטרופי בהדן? אנן אכילנא לן (גמרה לן סעודתנו קודם שבאת, ואי אתה מחייבנו עוד בזימון)!

אמר ליה שמואל: אלו מייתו לי ארדיליא וגוזליא לאבא (שמואל - חביבין עליו ארדיליא בקנוח סעודה, והן כמהין ופטריות; ולרב היו חביבין גוזלות, ושמואל היה קורא לרב 'אבא' לכבודו) - מי לא אכלינן (הלכך לא גמרה סעודתא ומצטרף)!

תלמידי דרב הוו יתבי בסעודתא; על רב אחא, אמרי: אתא גברא רבא דמברך לן!

אמר להו: מי סבריתו דגדול מברך? עיקר שבסעודה מברך (אחד מאותן שהיו בתחלת ההסבה)!

והלכתא גדול מברך אף על גב דאתא לבסוף.

אכל דמאי (חטין הלקוחים מעם הארץ, ספק עשרן ספק לא עשרן) [ומעשר ראשון שנטלה תרומתו, מעשר שני והקדש שנפדו, והשמש שאכל כזית, והכותי - מזמנין עליו]: הא לא חזי ליה (והויא לה ברכת זמון הבאה בעבירה, וכתוב (תהלים יג): בוצע בך נאף ה', ואמר מר (בב"ק דף ק"ד): הרי שגזל סאה של חטים וטחנה ואפאה וברך עליה - אין זה מברך אלא מנאץ)? כיון דאי בעי מפקר להו לנכסיה והוי עני וחזי ליה, דתנן [דמאי פ"ג מ"א]: 'מאכילין את העניים דמאי' (דרוב עמי הארץ מעשרים הם וחומר דרבנן בעלמא הוא) ואת האכסניא דמאי (אכסניא = חיל של מלך שמטיל על בני העיר לזונם בשובם ממלחמתו, והרי הם כעניים לפי שהם שלא במקומם), ואמר רב הונא: תנא: 'כית שמאי אומרים: אין מאכילין את העניים ואת האכסניא דמאי'.

מעשר ראשון שנטלה תרומתו: פשיטא!

לא! צריכא: אלא שהקדימו בשבליים (לוי קדם את הכהן, ונטל מעשר בשבליים קודם שנטל כהן תרומה גדולה, והכהן היה לו ליטול תרומה גדולה תחלה, אחד מחמשים, דרחמנא קרייה 'ראשית' וכתוב (שמות כב, כח): מלאתך ודמעך לא תאחר - נמצאת תרומה גדולה של כהן בתוך המעשר הזה: אחד מחמשים שבו, לבד מתרומת מעשר שעל הלוי להפריש תרומה ממעשרו) והפריש ממנו תרומת מעשר ולא הפריש ממנו תרומה גדולה, וכדרכי אבהו (אשמעינן מתניתין דהכי הוא, כדרכי אבהו, דפטר ליה ללוי מתרומה גדולה שבו), דאמר רבי אבהו אמר ריש לקיש: מעשר ראשון שהקדימו בשבליים - פטור מתרומה גדולה, שנאמר (בפרשת לויים כתיב) (במדבר יח, כו): [ואל הלויים תדבר ואמרת אליהם כי תקחו מאת בני ישראל את המעשר אשר נתתי לכם מאתם בנחלתכם] והרמותם ממנו תרומת ה' מעשר מן המעשר (וכתיב בהאי קרא [פסוק כט] את כל תרומת ה': כל צד תרומה שבו חייבים להפריש ממנו); 'מעשר מן המעשר' אמרתי לך, ולא תרומה גדולה ותרומת מעשר מן המעשר.

אמר ליה רב פפא לאביי: אי הכי, אפילו הקדימו בכרי נמי?  
אמר ליה: עליך אמר קרא

(ברכות מז, ב)

'מכל מעשרותיכם תרימו' [במדבר יח, כח: כן תרימו גם אתם תרומת ה' מכל מעשרותיכם אשר תקחו מאת בני ישראל ונתתם ממנו את תרומת ה' לאהרן הכהן או אולי הפסוק שלאחרי: [במדבר יח, כט] מכל מתנתיכם תרימו את כל תרומת ה' מכל חלבו את מקדשו ממנו]

ומה ראית?

האי אידגן (משעה שנתמרח בכרי נעשה דגן, וכיון דאיקרי 'דגן' - חלה עליו רשות כהן תחלה, דכתיב [דברים יח, ד] ראשית דגנך ... נתן לו) והאי (אבל בשבליים) לא אידגן (ולא חלה עליו רשות כהן).

מעשר שני והקדש שנפדו:

פשיטא?

הכא במאי עסקינן? - כגון שנתן את הקרן ולא נתן את החומש (אם הבעלים פודין אותו מוסיפין חומש), והא קא משמע לן: דאין חומש מעכב.

השמש שאכל כזית:

פשיטא!?

מהו דתימא 'שמש לא קבע (אין לו קביעות, לפי שהולך ובא)' - קא משמע לן.

והכותי מזמנין עליו:

אמאי? לא יהא אלא עם הארץ, ותניא 'אין מזמנין על עם הארץ'?

אביי אמר: בכותי חבר.

רבא אמר: אפילו תימא בכותי עם הארץ, והכא (ברייתא דקתני אין מזמנין על עם הארץ) בעם הארץ דרבנן, דפליגי עליה דרבי מאיר עסקינן (וקאמרי 'כשאנו מעשר פירותינו, הלכך כותי מזמנין, עליו דעשורי מעשר), דתניא 'איזהו עם הארץ' (שדברו חכמים בכל מקום)? כל שאינו אוכל חוליו בטהרה - דברי רבי מאיר; וחכמים אומרים: כל שאינו מעשר פירותיו כראוי, והני כותאי עשורי מעשרי, כדחזי דבמאי דכתיב באורייתא מזהר זהירי, דאמר מר 'כל מצוה שהחזיקו בה כותים - הרבה מדקדיקין בה יותר מ ישראל'.

תנו רבנן: 'איזהו עם הארץ? - כל שאינו קורא קרית שמע ערבית ושחרית - דברי רבי אליעזר; רבי יהושע אומר: כל שאינו מניח תפילין; בן עזאי אומר: כל שאין לו ציצית בבגדו; רבי נתן אומר: כל שאין מזוזה על פתחו; רבי נתן בר יוסף אומר: כל שיש לו בנים ואינו מגדלם לתלמוד תורה; אחרים אומרים: אפילו קרא ושנה ולא שמש תלמידי חכמים (הוא הגמרא התלויה בסברא, שהיו נותנים לדברי משנה טעם, והיו מתאספים יחד ועוסקים בכך, והיא דוגמת הגמרא שסדרו האמוראים) - הרי זה עם הארץ'.

אמר רב הונא: הלכה כאחרים.

רמי בר חמא לא אזמין עליה דרב מנשיא בר תחליפא (רמי בר חמא לא רצה לצרפו לשלשה לזמון) דתני ספרא וספרי והלכתא; כי נח נפשיה דרמי בר חמא, אמר רבא: לא נח נפשיה דרמי בר חמא אלא דלא אזמין ארב מנשיא בר תחליפא. והתניא 'אחרים אומרים: אפילו קרא ושנה ולא שמש תלמידי חכמים הרי זה עם הארץ'?

שאני רב מנשיא בר תחליפא, דמשמע (משמש) להו לרבנן, ורמי בר חמא הוא דלא דק אבתריה (לא בדק לשאול מדת רב מנשיא).

לישנא אחרינא: דשמע שמעתתא מפומיהו דרבנן וגריס להו - כצורבא מרבנן דמי.

אכל טבל ומעשר [אכל טבל, ומעשר ראשון שלא נטלה תרומתו] (קסלקא דעתא תרומת מעשר קאמר), ומעשר שני והקדש שלא נפדו, והשמש שאכל פחות מכזית, והנכרי - אין מזמנין עליו:]

'טבל'! פשיטא!

לא, צריכא בטבל טבול מדרבנן;

היכי דמי?

בעציץ שאינו נקוב.

'מעשר לאשון' [שלא נטלה תרומתו (קטלקא דעתא תרומת מעשר קאמר)] 'פשיטא' (דאין מזמנין, דהיינו טבל) ! ?  
לא, צריכא כגון שהקדימו בכרי (לאחר שנתמרח והוקבע לתרומה מן התורה - קדם לוי את הכהן ונטל מעשר ראשון תחלה, ואחד מחמשים שבו היה ראוי לתרומה גדולה לכהן; וישלא ניטלה תרומתו דקתני - לאו תרומת מעשר קאמר, אלא תרומה גדולה); מהו דתימא כדאמר ליה רב פפא לאביי (לעיל: 'אי הכי אפילו הקדימו בכרי נמי?') - קא משמע לן כדשני ליה.

'מעשר שני' [והקדש שלא נפדו] 'פשיטא' ! ?  
לא, צריכא שנפדו ולא נפדו כהלכתן; מעשר שני - כגון שפדאו על גבי אסימון (כסף שלא נקבע בו צורה, וקורין לו פלזון בלע"ז), ורחמנא אמר (דברים יז, כה) [ונתתה בכסף] וצרת הכסף בידך [והלכת אל המקום אשר יבחר ה' אלקיך בו] - כסף שיש עליו צורה; הקדש - שחללו על גבי קרקע ולא פדאו בכסף, ורחמנא אמר "ונתן הכסף וקם לו".  
[בשבת קכח, א תוספות ד"ה ונתן הכסף וקם לו: אין הפסוק כך אלא "ויסוף חמישית כסף ערכך עליו וקם לו" (ויקרא כז, ט) ודרך הש"ס לקצר ולומר בלשון אחר קצר...]

'והשמש שאכל פחות מכזית' ? פשיטא ! ?  
אידי דתנא רישא 'כזית' - תנא סיפא 'פחות מכזית'.

'והנכרי אין מזמנין עליו' - פשיטא ?  
הכא במאי עסקינן? - בגר שמל ולא טבל, דאמר רבי זירא אמר רבי יוחנן: לעולם אינו גר עד שימול ויטבול (ביבמות דף מו:) נפקא לן מ-ויקח משה את הדם ויזרוק על העם (שמות כד, ח), ואין הזאה בלא טבילה), וכמה דלא טבל - נכרי הוא.

נשים ועבדים וקטנים אין מזמנין עליהן:  
אמר רבי יוסי: קטן המוטל בעריסה - מזמנין עליו.  
והא תנן 'נשים ועבדים וקטנים אין מזמנין עליהם' ?  
הוא דאמר כרבי יהושע בן לוי, דאמר רבי יהושע בן לוי: אף על פי שאמרו קטן המוטל בעריסה אין מזמנין עליו, אבל עושיין אותו סניף לעשרה (חבור לזימון עשרה; וכי אמר רב אסי - נמי לעשרה קאמר).

ואמר רבי יהושע בן לוי: תשעה ועבד - מצטרפין.  
מיתיבי: 'מעשה כרבי אליעזר שנכנס לבית הכנסת ולא מצא עשרה, ושחרר עבדו והשלימו לעשרה': שחרר - אין, לא שחרר - לא ! ?  
תרי אצטריכו; שחרר חד - ונפיק בחד.  
והיכי עביד הכי? והאמר רב יהודה 'כל המשחרר עבדו עובר בעשה, שנאמר (ויקרא כה, מו) [והתנחלתם אתם לבניכם אחריכם לרשת אחזה] לעולם בהם תעבדו [ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך] ?  
לדבר מצוה שאני.  
מצוה הבאה בעבירה היא?  
מצוה דרבים שאני (להוציא רבים ידי חובתם בקדושה).

ואמר רבי יהושע בן לוי: לעולם ישכים אדם לבית הכנסת כדי שיזכה וימנה עם עשרה הראשונים, שאפילו מאה באים אחריו - קבל עליו שכר כולם.  
'שכר כולם' ? סלקא דעתך?  
אלא אימא 'נותנין לו שכר כנגד כולם'.

אמר רב הונא: תשעה וארון מצטרפין.  
אמר ליה רב נחמן: וארון גברא הוא?  
אלא אמר רב הונא: תשעה נראין כעשרה מצטרפין. (מפרש ואזיל לה:)  
אמרי לה כי מכנפי (הוו נראים כעשרה: שאין אדם מבחין בהן כל כך מתוך שהן יחד),  
ואמרי לה כי מבדרי (נדאין טפי מדובין).

אמר רבי אמי: שנים ושבת מצטרפין.  
אמר ליה רב נחמן: ושבת גברא הוא?  
אלא אמר רבי אמי: שני תלמידי חכמים המחדיין זה את זה בהלכה - מצטרפין (להיות שלשה).

מחוי רב חסדא: כגון אנא ורב ששת.  
מחוי רב ששת: כגון אנא ורב חסדא.

אמר רבי יוחנן: קטן פורח (שהביא סימנים ולא בא לכלל שניו) - מזמנין עליו.  
תניא נמי הכי: 'קטן שהביא שתי שערות - מזמנין עליו, ושלל הביא שתי שערות - אין מזמנין עליו, ואין מדקדקין בקטן'; הא גופא קשיא: אמרת 'הביא שתי שערות' - אין, 'לא הביא' - לא' והדר תני 'אין מדקדקין בקטן' ? לאתויי מאי, לאו

(ברכות מח, א)  
לאתויי קטן פורח (שאין מדקדקין בו אם בא לכלל שנים או לאו) ? (ומה הן 'שנים' - שלש-עשרה שנים ויום אחד.)  
ולית הלכתא ככל הני שמעתתא, אלא כי הא דאמר רב נחמן: 'קטן היוודע למי מברכין - מזמנין עליו'.  
אביי ורבא הוו יתבי קמיה דרבה, אמר להו רבה: למי מברכין?  
אמרי ליה: לרחמנא.  
ורחמנא היכא יתיב?  
רבא אחוי לשמי טללא (גג), אביי נפק לברא אחוי כלפי שמיא.  
אמר להו רבה: תרווייכו רבנן הוייתו!  
היינו דאמרי אינשי: בוצין בוצין (בוצין = דלעת) מקטפיה (גירסת רש"י: מקניה: מקן שלו, מקטנותו) ידיע (ואית דגרסי 'מקטפיה', ו'קטף' הוא שרף האילן, כלומר: משעה שהוא חונט ויוצא מתוך השרף - ניכר אם יהיה טוב).  
[למלה 'בוצין' שתי משמעויות עיקריות: קישוא קטן, צעיר, ופירוש שני: נר; לפיכך נראה שיש כאן משחק מילים: הפירוש המילולי, כפירוש רש"י; והנמשל כאן, - לפי שתורה-אור, הוא ששני הילדים האלה - אביי ורבא נירם יאיר - ניכר בהם התכונות הנחוצות עוד בילדותם להיות גדולים בהתבגרותם].

אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב: תשעה אכלו דגן ואחד אכל ירק - מצטרפין.  
אמר רבי זירא: בעאי מיניה מרב יהודה: שמנה מהו? שבעה מהו?  
אמר ליה: לא שנא.  
ששה ודאי לא מיבעיא לי.  
אמר ליה רבי ירמיה: שפיר עבדת דלא איבעיא לך: התם טעמא מאי?  
- משום דאיכא רובא; הכא נמי איכא רובא!  
ואיהו (רבי זירא, שהיה קובל ומתחרט על שלא שאל על הששה) סבר: (דילמא) רובא דמינכר בעינן (דליכול דגן, ואי בעי מיניה ששה - לא היה מתיר).

ינאי מלכא ומלכתא כריכו ריפתא בהדי הדדי, ומדקטל להו לרבנן לא הוה ליה איניש לברוכי להו (ינאי מלכא - ממלכי בית חשמונאי היה, והרג חכמי ישראל שבאו לפסלו מן הכהונה [במסכת קידושין (דף 10.ו)]); אמר לה לדביתהו [לאשתו]: מאן יהיב לן גברא דמברך לן?  
אמרה ליה: אשתבע לי דאי מייתינא לך גברא - דלא מצערת ליה.  
אשתבע לה, אייתייתה לשמעון בן שטח אחוה; אותביה בין ידיה לדידה, אמר ליה: חזית כמה יקרא עבדינא לך?  
אמר ליה: לאו את קא מוקרת לי אלא אורייתא היא דמוקרא לי, דכתיב (משלי ד, ח) סלסלה ותרוממך תכבדך כי תחבקנה! (סיפיה דקרא תכבדך כי תחבקנה)  
אמר לה: קא חזית דלא מקבל מרות!  
יהבו ליה כסא לברוכי, אמר: היכי אברייך (ולא נהיית)? : "ברוך שאכל ינאי וחביריו משלו" (בתמיה) ? שתייה לההוא כסא, יהבו ליה כסא אחרינא וברייך.

אמר רבי אבא בריה דרבי חייא בר אבא: שמעון בן שטח, דעבד (שבירך להוציאם ידי חובתם בשביל כוס אחד ששתה) - לגרמיה הוא דעבד (אין אדם מודה לו), דהכי אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: לעולם אינו מוציא את הרבים ידי חובתן עד שיאכל חזית דגן (ומכי אכל חזית דגן מיהא מפיק, אף על גב דחזית דגן שיעורא דרבנן הוא, כדאמר בפרק 'מי שמתו' (דף כז:); מיהו כיון דמיחייב מדרבנן - מחוייב בדבר קרינן ביה, ומוציא רבים ידי חובתן). (ואי תימא בקטן שהגיע לחינוך? הא לא אמר הכי - ההוא אפילו מדרבנן לא מיחייב, דעליה דאבוא הוא דרמי לחנוכיה; ובעל הלכות גדולות פסק דוקא דאכלו אינהו חזית או כביצה דכוותיה, אבל אכלו ושבעו - לא מפיק; ואי אפשר להעמידה: דהא ינאי וחביריו אכלו

ושבעו ואפקינהו שמעון בן שטח; ואף על גב דלגרמיה הוא דעבד - טעמא משום דלא אכל כזית דגן, הא אכל כזית דגן הכי נמי.)

מיתיבי: 'רבן שמעון בן גמליאל אומר: עלה והסיב עמהם, אפילו לא טבל עמהם אלא בציר, ולא אכל עמהם אלא גרוגרת אחת - מצטרף'!?

אצטרופי מצטרף, אבל להוציא את הרבים ידי חובתן עד שיאכל כזית דגן.

איתמר נמי: אמר רב חנא בר יהודה משמיה דרבא: אפילו לא

(ברכות מח, ב)

טבל עמהם אלא בציר ולא אכל עמהם אלא גרוגרת אחת - מצטרף, ולהוציא את הרבים ידי חובתם אינו מוציא עד שיאכל כזית דגן.

אמר רב חנא בר יהודה משמיה דרבא: הלכתא: אכל עלה ירק ושתה כוס של יין - מצטרף; להוציא אינו מוציא עד שיאכל כזית דגן.

אמר רב נחמן: משה תקן לישראל ברכת "הזן" בשעה שירד להם מן יהושע תקן להם ברכת הארץ כיון שנכנסו לארץ; דוד ושלמה תקנו "בונה ירושלים"; דוד תקן "על ישראל עמך ועל ירושלים עירך", ושלמה תקן "על הבית הגדול והקדוש"; "הטוב והמטיב" - ביבנה תקנוה, כנגד הרוגי ביתר, דאמר רב מתנא: אותו היום שניתנו הרוגי ביתר לקבורה - תקנו ביבנה "הטוב והמטיב": הטוב שלא הסריחו, והמטיב שניתנו לקבורה.

תנו רבנן: 'סדר ברכת המזון - כך היא: ברכה ראשונה - ברכת "הזן"; שניה - ברכת הארץ; שלישית - "בונה ירושלים"; רביעית - "הטוב והמטיב"; וכשבת מתחיל בנחמה ומסיים בנחמה (כלומר: אינו צריך לא לסיים ולא להתחיל בשל שבת, אלא מתחיל ומסיים בנחמה; בנין ירושלים קרי 'נחמה'; כל היכי דמתחיל בין "רחם" בין "נחמנו") ואומר קדושת היום באמצע; רבי אליעזר אומר: דצה לאומרה בנחמה - אומרה; בכרכת הארץ - אומרה; בכרכה שתקנו חכמים ביבנה (ב"הטוב והמטיב") - אומרה; וחכמים אומרים: אינו אומרה אלא בנחמה בלבד. חכמים היינו תנא קמא? איכא בינייהו דיעבד (לרבנן בתראי מהדרין ליה).

תנו רבנן: 'מניין לברכת המזון מן התורה? - שנאמר [דברים ח, ו]: ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלקיך על הארץ הטבה אשר נתן לך; 'ואכלת ושבעת וברכת' - זו ברכת הזן; 'את ה' אלהיך' - זו ברכת הזמון; 'על הארץ' - זו ברכת הארץ; 'הטובה' - זו בונה ירושלים; וכן הוא אומר [דברים ג, כה]: [אעברה נא ואראה את הארץ הטובה אשר בעבר הירדן] הנה הטוב הזה והלבנון; 'אשר נתן לך' - זו הטוב והמטיב; (ולא גרסינן 'ביבנה תקנוה', אלא בדרכי.) אין לי אלא לאחריו, לפניו מניין? אמרת קל וחומר: כשהוא שבע מברך (מצוה לברך ולהודות על שבעו), כשהוא רעב (והוא בא להפיק את רעבו על ידי ברייתו של הקב"ה) לא כל שכן (שזה צריך לברך להקב"ה יותר)!

רבי אומר: אינו צריך (לקל וחומר זה)! 'ואכלת ושבעת וברכת' - זו ברכת הזן; אבל ברכת הזמון - מ'גדלו לה' אתי [ונרוממה שמו יחדו] (תהלים לד, ד) נפקא; 'על הארץ' - זו ברכת הארץ; 'הטובה' - זו בונה ירושלים, וכן הוא אומר 'הנה הטוב הזה והלבנון'; הטוב והמטיב - ביבנה תקנוה; (ולא גרסינן בדרכי 'אשר נתן לך זה הטוב והמטיב'). אין לי אלא לאחריו, לפניו מניין? - תלמוד לומר 'אשר נתן לך' - משנתן לך.

רבי יצחק אומר אינו צריך! הרי הוא אומר (שמות כג, כה) [ועבדתם את ה' אלקיכם] וברך את לחמך ואת מימך [והסרתי מחלה מקרבך]; אל תקרי 'וכיין' אלא 'וכיין' [את לחמך] (ברך על לחמך), ואימתי קרוי 'לחם'? - קודם שיאכלנו.

**רבי נתן אומר: אינו צריך! הרי הוא אומר** (שמואל א ט, יג) **כבאכם העיר כן תמצאון אותו בטרם יעלה הבמתה לאכול כי לא יאכל העם עד באו כי הוא יברך הזבח אחרי כן יאכלו הקרואים** [ועתה עלו כי אתו כהיום תמצאון אתו] (למדך שטעון לברך לפני אכילה; על הזבח הוא אומר "ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו לאכול את הזבח"; והיכן צונו? - והבשר תאכל (דברים יב, כ)), **וכל כך למה** (היו מאריכות בדבריהן)? - **לפי שהנשים דברניות הן, ושמואל אמר: כדי להסתכל ביפיו של שאול, דכתיב** (שמואל א ט, ב) **[ולו היה בן ושמו שאול בחור וטוב ואין איש מבני ישראל טוב ממנו] משכמו ומעלה גבוה מכל העם**; ורבי יוחנן אמר: **לפי שאין מלכות נוגעת בחברתה אפילו כמלא נימא** (לפי ששמואל היה מנהיג את ישראל, ושאוול היה נוטל את השררה משדבר שמואל אליו, ואורך דברים עכב לפי שעה).

**ואין לי אלא ברכת המזון, ברכת התורה מניין?**  
**אמר רבי ישמעאל: קל וחומר: על חיי שעה מברך, על חיי עולם הבא לא כל שכן!**  
**רבי חייא בר נחמני, תלמידו של רבי ישמעאל אומר משום רבי ישמעאל: אינו צריך! הרי הוא אומר** (דברים ח, י) **ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלקיך על הארץ הטובה אשר נתן לך, ולהלן הוא אומר** (שמות כד, יב) **[ויאמר ה' אל משה עלה אלי ההרה והיה שם] ואתנה לך את לחות האבן והתורה והמצוה** [אשר כתבתי להורתם];  
**רבי מאיר אומר: מניין שכשם שמברך על הטובה כך מברך על הרעה?**  
**תלמוד לומר: אשר נתן לך ה' אלהיך\* = דיינך, בכל דין שדנך בין מדה טובה** (התורה מדה טובה היא) **ובין מדה פורענות.**  
 \* [דברים כו, יא: ושמחת בכל הטוב אשר נתן לך ה' אלקיך ולביתך אתה והלוי והגר אשר בקרבך - לטובה, ולרעה: דברים כח, נג: ואכלת פרי בטןך בשר בניך ובנותיך אשר נתן לך ה' אלקיך במצור ובמצוק אשר יציק לך איבך] **רבי יהודה בן בתירה אומר: אינו צריך! הרי הוא אומר טובה** (דברים ח, י) **ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלקיך על הארץ הטובה אשר נתן לך** [הטובה]: **'טובה' - זו תורה, וכן הוא אומר** (משלי ד, ב) **כי לקח טוב נתתי לכם** [תורת אל תעזבו]; **'הטובה' - זו בנין ירושלים, וכן הוא אומר** (דברים ג, כה) **[אעברה נא ואראה את הארץ הטובה אשר בעבר הירדן] הנה הטובה הזו והלבנון.**

**תניא: 'רבי אליעזר אומר: כל שלא אמר 'ארץ חמדה טובה ורחבה' בברכת הארץ, ומלכות בית דוד כבונה ירושלים** (שעל ידו נתקדשה ירושלים) **- לא יצא ידי חובתו.**  
**נחום הזקן אומר: צריך שיזכור בה** (בברכת הארץ) **ברית** (שעל ידי ברית נתנה לאברהם, בפרשת מילה (בראשית יז, ח), ונתתי לך ולזרעך אחריך את ארץ מגריך);  
**רבי יוסי אומר: צריך שיזכור בה תודה** (שאף בזכות התורה והמצות ירשו את הארץ, שנאמר למען תחיון ורבייתם ובאתם וירשתם את הארץ (דברים ז, א));  
**פלימו אומר: צריך שיקדים ברית לתורה** (כגון: "על בריתך שחתמת בבשרנו ועל תורתך שלמדנו ועל חיים שחוננתנו"), **שזו נתנה בשלש בריתות** (בשלשה מקומות נתנה התורה לישראל: בסיני ובאהל מועד, ובהר גריזים, ובערבות מואב; ובכל אחד נכרתה ברית, כדתניא במסכת סוטה (דף לז), 'ארוך בכלל וארוך בפרט וכו'; וכן באהל מועד, שנאמר (דברים כח, ט) **אלה דברי הברית אשר צוה ה' את משה לכרות את בני ישראל בארץ מואב מלבד הברית אשר כרת אתם בחורב וכתיב** (דברים כח, ט) **ושמרתם את דברי הברית וגו'** [עיי' שטיינזלץ]

(ברכות מט, א)  
**וזו (מילה) נתנה בי"ג בריתות** (בפרשת מילה שנתנה לאברהם אבינו הם כתובים).  
**רבי אבא אומר: צריך שיאמר בה הודאה תחלה וסוף** ("נודה ה' אלהינו...")  
**"ועל כולם ה' אלהינו אנו מודים לך", והפוחת לא יפחות מאחת, וכל הפוחת מאחת הרי זה מגונה, וכל החותם "מנחיל ארצות" בברכת הארץ, ו"מושיע את ישראל" כבונה ירושלים - הרי זה בור; וכל שאינו אומר ברית ותורה בברכת הארץ ומלכות בית דוד כבונה ירושלים - לא יצא ידי חובתו.**  
**מסייע ליה לרבי אילעא, דאמר רבי אילעא אמר רבי יעקב בר אחא משום רבינו: כל שלא אמר ברית ותורה בברכת הארץ ומלכות בית דוד כבונה ירושלים - לא יצא ידי חובתו;**  
**פליגי בה אבא יוסי בן דוסתאי ורבנן: חד אמר "הטוב והמטיב" צריכה מלכות, וחד אמר אינה צריכה מלכות;**  
**מאן דאמר צריכה מלכות - קסבר דרבנן** (הלכך לאו ברכה הסמוכה לחברתה היא, שאינה מברכת הארץ), **ומאן דאמר אינה צריכה מלכות קסבר דאורייתא** (ומברכת הארץ היא, כדאמר לעיל (דף מח): **'אשר נתן לך זה הטוב והמטיב'**, והוא לא ברכה הסמוכה לחברתה,

ומיהו פותח בה ב'ברוך' לפי שפתיחתה היא חתימתה: שכולה הודאה אחת היא, ואינה הפסקה, ודומה לברכת הפירות והמצות).

תנו רבנן: 'מהו חותם בבנין ירושלים?  
לבי יוסי כרבי יהודה אומר: "מושיע ישראל".'  
"מושיע ישראל" – אין, בנין ירושלים לא (בתמיה) ? (אם חתם בונה ירושלים  
- לאו חתימה היא, הלא עיקר ברכה דירושלים היא!)  
אלא אימא 'אף "מושיע ישראל" ' (אם בא לחתום "מושיע ישראל" ולא חתם "בונה  
ירושלים" – יצא, שתשועת ישראל היא בנין ירושלים).  
רבה בר רב הונא איקלע לבי ריש גלותא, פתח בחדא וסיים בתרתי  
(כשהתחיל בברכה לא אמר "רחם ה' על ישראל עמך ועל ירושלים עירך", אלא אחת מהן, וכשחתם - חתם  
בשתיים: "מושיע ישראל ובונה ירושלים"); אמר רב חסדא: גבורתא למחתם בתרתי.  
והתניא: 'רבי אומר: אין חותמין בשתיים (שדומין לעושין מצות חבילות כי היכי  
דאמר (פסחים קב): 'אין אומר שתי קדושות על כוס אחד') ?  
גופא: רבי אומר: אין חותמין בשתיים.  
איתיביה לוי לרבי: "על הארץ ועל המזון ?"  
ארץ דמפקא מזון;  
"על הארץ ועל הפירות ?"  
ארץ דמפקא פירות;  
"מקדש ישראל והזמנים ?"  
ישראל דקדשינהו לזמנים;  
"מקדש ישראל וראשי חדשים ?"  
ישראל דקדשינהו לראשי חדשים.  
"מקדש השבת וישראל והזמנים" (והכא ליכא למימר 'ישראל מקדשי לשבת וזמנים', דאילו  
זמנים תלויין בבית דין לקדש חדשים על פי הראייה, אבל שבת קדישא וקיימא) ?  
חוץ מזו.  
ומאי שנא ?  
הכא חדא היא (אין כאן אלא ברכת מקדש שמברך להקב"ה שמקדש השבת והזמנים), התם  
(אבל מושיע ישראל ובונה ירושלים) תרתי (תרתי מיילי ניהו ואין כוללים ב' דברים בברכה אחת),  
כל חדא וחדא באפי נפשה.  
(ולא גרס 'הא בהא תליא'; ובעל הלכות גדולות גרס הכי: 'חוץ מזו, ומאי שנא הני? - תרתי קדושי ניהו,  
ומודה רבי דחתמין בהו בשתיים, אבל נחמה - חדא מילתא היא, ובחדא בעי למחתם';  
ואינו נראה לי, דאם כן אית ליה לרבי חותמין בשתיים; והכא הכי טעמיה: דהא בהא תליא, ולא היה לו לכלול  
ולומר אין חותמין בשתיים; ועוד, רבי כי אמרה - לאו אנחמה אמרה);  
וטעמא מאי אין חותמין בשתיים ?  
לפי שאין עושין מצות חבילות חבילות.  
מאי הוי עלה ?  
אמר רב ששת: פתח ב"רחם על עמך ישראל" - חותם ב"מושיע  
ישראל"; פתח "ברחם על ירושלים" - חותם ב"בונה ירושלים" (דבעינן  
חתימה מעין פתיחה).  
ורב נחמן אמר: אפילו פתח ב"רחם על ישראל" - חותם ב"בונה  
ירושלים", (בונה ירושלים - תשועת ישראל היא) משום שנאמר (תהלים קמב) בונה ירושלים  
ה' נדחי ישראל יכנס: אימתי בונה ירושלים ה' ? - בזמן שנדחי ישראל יכנס (בונה  
ירושלים ה' - ואז נדחי ישראל יכנס).  
אמר ליה רבי זירא לרב חסדא: נייתי מר ונתני!  
אמר ליה: ברכת מזונא לא גמרינא ותנווי מתנינא ?  
אמר ליה: מאי האי ?  
אמר ליה: דאקלעי לבי ריש גלותא, ובריכי ברכת מזונא, וזקפי  
רב ששת לקועיה עלי כחויא, ואמאי ? דלא אמרי לא ברית ולא תורה  
ולא מלכות.  
ואמאי לא אמרת ?  
כדרב חננאל אמר רב, דאמר רב חננאל אמר רב: לא אמר ברית  
ותורה ומלכות – יצא; ברית - לפי שאינה בנשים, תורה ומלכות -  
לפי שאינן לא בנשים ולא בעבדים.  
ואת שבקת כל הני תנאי ואמוראי ועבדת כרב ?  
אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: "הטוב והמטיב" צריכה  
מלכות.

מאי קא משמע לן?  
כל ברכה שאין בה מלכות - לא שמה ברכה.  
והא אמר רבי יוחנן חדא זימנא?  
אמר רבי זירא: לומר שצריכה שתי מלכיות: חדא דידה וחדא דבונה ירושלים.  
אי הכי - נבעי תלת: חדא דידה, וחדא דבונה ירושלים, וחדא דברכת הארץ?  
אלא: ברכת הארץ מאי טעמא לא? משום דהויא לה ברכה הסמוכה לחברתה; בונה ירושלים נמי לא תבעי דהויא לה ברכה הסמוכה לחברתה: הוא הדין דאפילו בונה ירושלים נמי לא בעיא, אלא אידי דאמר מלכות בית דוד - לאו אורח ארעא דלא אמר מלכות שמים (בבונה ירושלים, הלכך מהדר לה ב"הטוב והמטיב" (ואומר "מלך העולם הטוב והמטיב")).  
רב פפא אמר: הכי קאמר: צריכה שתי מלכיות (כגון: "אבינו מלכנו אדירנו בוראנו גואלנו קדושנו קדוש יעקב רוענו רועה ישראל המלך הטוב והמטיב לכל וכו'") לבר מדידה (שפותחת "ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם וכו'").

יטיב רבי זירא אחורי דרב גידל, ויטיב רב גידל קמיה דרב הונא, ויטיב וקאמר: טעה ולא הזכיר של שבת - אומר "ברוך שנתן שבתות למנוחה לעמו ישראל באהבה לאות ולברית, ברוך מקדש השבת".  
אמר ליה (רב הונא לרב גידל): מאן אמרה?  
רב.  
הדר יטיב וקאמר: טעה ולא הזכיר של יום טוב - אומר "ברוך שנתן ימים טובים לעמו ישראל לשמחה ולזכרון, ברוך מקדש ישראל והזמנים".  
אמר ליה: מאן אמרה?  
רב.  
הדר יטיב וקאמר: טעה ולא הזכיר של ראש חודש - אומר "ברוך שנתן ראשי חדשים לעמו ישראל לזכרון", ולא ידענא (דבי זירא קאמר לה: לא ידענא) אי אמר (רב גידל) בה שמחה ("לזכרון ולשמחה") אי לא אמר בה שמחה, אי חתים בה ("מקדש ישראל וראשי חדשים") אי לא חתים בה, אי ידידה אי דרביה (ואי אמרה משמיה דרב אי לא אמרה).  
גידל בר מניומי הוה קאי קמיה דרב נחמן; טעה רב נחמן

(ברכות מט, ב)  
והדר לרישא (לתחלת ברכת המזון, כדאמרין (לעיל דף כט): גבי תפלה: 'עקר את רגליו - חוזר לראש'; התם הוא דאיכא עקירת רגלים, אבל הכא סיום הברכה הוא עקירת רגלים); אמר ליה: מאי טעמא עביד מר הכי?  
אמר ליה: דאמר רבי שילא אמר רב: טעה - חוזר לראש.  
והא אמר רב הונא אמר רב: 'טעה - אומר "ברוך שנתן"?  
אמר ליה: לאו איתמר עלה 'אמר רב מנשיא בר תחליפא אמר רב: לא שנו אלא שלא פתח ב"הטוב והמטיב", אבל פתח ב"הטוב והמטיב" חוזר לראש?  
אמר רב אידי בר אבין אמר רב עמרם אמר רב נחמן אמר שמואל: טעה ולא הזכיר של ראש חדש בתפלה - מחזירין אותו; בברכת המזון - אין מחזירין אותו.  
אמר ליה רב אבין לרב עמרם: מאי שנא תפלה ומאי שנא ברכת המזון?  
אמר ליה: אף לדידי קשיא לי, ושאלתיה לרב נחמן, ואמר לי: מיניה דמר שמואל לא שמיע לי, אלא נחזי אנן: תפלה, דחובה היא - מחזירין אותו; ברכת מזונא, דאי בעי אכיל אי בעי לא אכיל - אין מחזירין אותו.  
אלא מעתה שבתות וימים טובים דלא סגי דלא אכיל הכי נמי דאי טעי הדר?  
אמר ליה אין, דאמר רבי שילא אמר רב: 'טעה - חוזר לראש'.  
והא אמר רב הונא אמר רב: 'טעה - אומר "ברוך שנתן"?  
לאו איתמר עלה 'לא שנו אלא שלא פתח ב"הטוב והמטיב" אבל פתח ב"הטוב והמטיב" - חוזר לראש'?

עד כמה מזמנין [עד כזית. רבי יהודה אומר: עד כביצה.]:  
למימרא דרבי מאיר חשיב ליה כזית ורבי יהודה כביצה? והא  
איפכא שמעינן להו, דתנן [פס"ג מ"ח]: (לעיל מיניה פ"ג מ"ז) מיירי: *זהוילך לשחוט את  
פסחו, ומזכר שיש לו חמץ בתוך ביתו: אם יכול לחזור ולבער ולחזור למצותו - יחזור ויבער, ואם לאו - יבטל  
בלבו.* וכן מי שיצא מירושלים ונזכר שהיה בידו כשר קדש (ונפסל  
ביציאתו חוץ לחומה), אם עבר צופים (מקום שיכול לראות בית המקדש) - שורפו  
במקומו, ואם לאו - חוזר ושורפו לפני הכירה (מקום בהר הבית שיש שם בית  
הדשן גדול ששורפין פסולי קדשים קלים, כדאמרינן בזבחים בפרק 'טבול יום' (דף קד:)) מעצי  
המערכה; עד כמה הם חוזרים? - רבי מאיר אומר: זה וזה (חמץ ובשר  
קודש) בכביצה, ורבי יהודה אומר: זה וזה בכזית?  
אמר רבי יוחנן: מוחלפת השיטה.  
אביי אמר: לעולם לא תיפוך, הכא בקראי פליגי: רבי מאיר סבר:  
[דברים ח"ג: *ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלקיך על הארץ הטבה אשר נתן לך*] 'ואכלת' - זו אכילה,  
'ושבעת' - זו שתיה, ואכילה בכזית; ורבי יהודה סבר: 'ואכלת  
ושבעת' - אכילה שיש בה שביעה, ואיזו זו? - כביצה; התם -  
בסברא פליגי: רבי מאיר סבר: חזרתו כטומאתו (שיעור חזרתו כשיעור  
טומאתו: מידי דחשיב לענין טומאה חשיב זה לענין חזרה): מה טומאתו בכביצה - אף  
חזרתו בכביצה, ורבי יהודה סבר: חזרתו כאיסורו: מה איסורו  
בכזית - אף חזרתו בכזית.

משנה:  
כיצד מזמנין?  
בשלשה - אומר "נברך";  
בשלשה והוא - אומר "ברכו" (דהא בלאו ידיה איכא זימון; וכן כולם);  
בעשרה - אומר "נברך אלהינו";  
בעשרה והוא - אומר "ברכו", אחד עשרה ואחד עשרה רבוא (כלומר: הכל  
שוה: משוראיים להזכיר את השם - אין צריכין לשנות; ובגמרא פריך: הא קתני טיפא 'במאה והוא אומר כו');  
במאה - הוא אומר "נברך ה' אלהינו";  
במאה והוא - אומר "ברכו";  
ובאלף הוא אומר "נברך לה' אלהינו אלהי ישראל";  
באלף והוא אומר - "ברכו";  
ברבוא - אומר "נברך לה' אלהינו אלהי ישראל אלהי צבאות יושב  
הכרובים על המזון שאכלנו";  
ברבוא והוא - אומר "ברכו";  
כענין שהוא מברך - כך עונים אחריו: "ברוך ה' אלהינו אלהי  
ישראל אלהי צבאות יושב הכרובים על המזון שאכלנו";  
רבי יוסי הגלילי אומר: לפי רוב הקהל הם מברכים (כמו שאמר שיש חילוק  
בין מאה לעשרה ובין מאה לאלף ובין אלף לרבוא), שנאמר (תהלים סח, כז) *במקהלות ברכו אלהים ה'  
ממקור ישראל*;  
אמר רבי עקיבא: מה מצינו בבית הכנסת, אחד מרובים ואחד  
מועטים - אומר "ברכו את ה'";  
רבי ישמעאל אומר: "ברכו את ה' המבורך".  
(והא דקתני אחד עשרה ואחד עשרה רבוא - רבי עקיבא היא, דאמר 'מה מצינו בבית הכנסת משהגיעו  
לעשרה אין חילוק בין רבים בין מועטים - אף כאן אין חילוק'; הכי מוקי לה בגמרא)

גמרא:  
אמר שמואל: לעולם אל יוציא אדם את עצמו מן הכלל (אף על פי שבארבעה  
הוא רשאי לומר לשלשה "ברכו", טוב לו שיאמר "נברך" ואל יוציא עצמו מכלל המברכים).

תנן: 'בשלשה והוא - אומר "ברכו" ' (אלמא הכי עדיף, כלומר: רבים אתם, ואפילו  
איני עמכם)?  
אימא

(ברכות נ, א)  
'אף "ברכו" ' (שפיר דמי), ומכל מקום "נברך" עדיף (ומיהו טוב לו להיות בכלל  
המברכים), דאמר רב אדא בר אהבה אמרי בי רב: תנינא (סיעתא לשמואל):

[ברכות פ"ז מ"ד] **'ששה** (אם רצו ליחלק לשתי חבורות ולזמן אלו לעצמן ואלו לעצמן) **נחלקין** (רש"י, הן, שהרי יש זימון כאן וכאן), **עד עשרה** (כלומר: וכן שבעה וכן שמונה לשתי חבורות, וכן תשעה לשתי חבורות או לשלשה, עד עשרה; אבל אם היו עשרה חלה עליהן הזכרת השם, ואם יחלקו לא יהיה שם הזכרה - אין נחלקין, עד שיהיו שם עשרים); **אי אמרת בשלמא "נברך" עדיף**, משום הכי נחלקין, אלא אי אמרת **"ברכו" עדיף**, אמאי (ששה) נחלקין (אם ירצו? הא מעיקרא יכולין לומר **"ברכו"** והשתא תו לא אמרי)? **אלא לאו שמע מינה** (**'אף** **"ברכו"** קאמר מתניתין) **"נברך" עדיף** (וכיון דמתניין **'אף** **"ברכו"** קאמר, מסתברא היא שטוב לו לאדם להיות מן המברכים, וסייעתא דשמואל) ?

שמע מינה.

תניא נמי הכי (דמתניתין - **'אף** **"ברכו"** קאמר): **'בין שאמר "ברכו" בין שאמר "נברך" - אין תופסין אותו על כך; והנקדנין** (דווקא) **תופסין אותו על כך** (על שהוציא עצמו מן הכלל), **ומברכותיו של אדם ניכר אם תלמיד חכם הוא אם לאו; כיצד? - רבי אומר: "ובטובו" - הרי זה תלמיד חכם; "ובטובו" הרי זה בור** (שממעט בתגמוליו של מקום, דמשמע דבר מועט כדי חיים).

אמר ליה אביי לרב דימי: **והכתיב** (שמואל ב' ז, כט) [ועתה הואל וברך את בית עבדך להיות לעולם לפניך כי אתה ד' ה' דברת] **ומברכתך יברך בית עבדך לעולם?** בשאלה שאני (שהשואל שואל כעני על פתח, שאינו מרים ראש לשאול שאלה גדולה). בשאלה נמי, **הכתיב** (תהלים פ"א, יא) **[אנכי ה' אלקיך המעלך מארץ מצרים] הרחב פיך** (לשאול כל תאותך) **ואמלאהו?** **ההוא - בדברי תורה כתיב.**

תניא: **'רבי אומר: "בטובו חיינו" הרי זה תלמיד חכם; "חיים" - הרי זה בור** (דהוציא עצמו מן הכלל). **נהרב לאי מתני איפכא** (חיים עדיף: שכולל את כל באי עולם), **ולית הלכתא כנהרב לאי.**

אמר רבי יוחנן: **"נברך שאכלנו משלו" - הרי זה תלמיד חכם** ("משלו" משמע שהוא יחידי שהכל אוכלים משלו); **"למי שאכלנו משלו" - הרי זה בור** ("למי שאכלנו משלו" משמע מרובים הן, זה זן את זה, וזה זן את זה, ולפי דבריו - מברך את בעל הבית). **אמר ליה רב אחא בריה דרבא לרב אשי: והא אמרינן "למי שעשה לאבותינו ולנו את כל הנסים האלו?"** **אמר ליה: התם מוכחא מילתא** (דבמעשה נסים ליכא למימר מרובין): **מאן עביד ניסי? - קודשא בריך הוא.**

אמר רבי יוחנן: **"ברוך שאכלנו משלו" - הרי זה תלמיד חכם; "על המזון שאכלנו" (ולא קתני "משלו") - הרי זה בור.** **אמר רב הונא בריה דרב יהושע: לא אמרן אלא בשלשה, דליכא שם שמים, אבל בעשרה דאיכא שם שמים - מוכחא מילתא, כדתנן:** **'כענין שהוא מברך - כך עונין אחריו "ברוך ה' אלהי ישראל אלהי הצבאות יושב הכרובים על המזון שאכלנו".'**

אחד עשרה ואחד עשרה רבוא:

הא גופא קשיא: אמרת **'אחד עשרה ואחד עשרה רבוא'**, אלמא כי הדדי נינהו, והדר קתני **'במאה אומר... באלף אומר... רבוא אומר...'**?

אמר רב יוסף: לא קשיא: הא רבי יוסי הגלילי, הא רבי עקיבא, דתנן: **'רבי יוסי הגלילי אומר: לפי דוב הקהל הם מברכין, שנאמר** (תהלים סח, כב) **במקהלות ברכו אלהים** [ה' ממקור ישראל].'

אמר רבי עקיבא: מה מצינו בבית הכנסת [אחד מרובים ואחד מועטים - אומר **"ברכו את ה'"; רבי ישמעאל אומר: "ברכו את ה' המבורך"**]: **ורבי עקיבא, האי קרא דרבי יוסי הגלילי מאי עביד ליה?** **מיבעי ליה לכדתניא** [מכיתא בשלח מסכת דשירה פרשה א]: **'היה רבי מאיר אומר: מנין שאפילו עוברין שבמעי אמן אמרו שירה על הים? שנאמר** (תהלים סח, כב) **במקהלות ברכו אלהים ה' ממקור ישראל;** **ואידך?**

(עוברים -) מ'מקור' נפקא (ואנן - מ'מקהלות' דרשין).  
 אמר רבא: הלכה כרבי עקיבא (בברכת המזון: דאחד עשרה, ואחד עשרה רבוא).  
 רבינא ורב חמא בר בוזי אקלעו לבי ריש גלותא; קם רב חמא וקא  
 מהדר אבי מאה; אמר ליה רבינא: לא צריכת, הכי אמר רבא: הלכה  
 כרבי עקיבא.  
 אמר רבא: כי אכלינן רפתא בי ריש גלותא, מברכינן שלשה שלשה  
 (ריש גלותא מאריך בסעודתו ואנן כל שלשה ושלשה שגמרו סעודתן - מזמנין בקול נמוך, ויושבין אחר הברכה  
 עד שגמר ריש גלותא, ויזמנו הוא והיושבין אצלו בקול רם). (ולקמן פריך: וניפקו בברכה דריש גלותא?)  
 וליברכו עשרה עשרה?

(אם היו מזמנין עשרה עשרה, היה צריך המברך להגביה קולו) שמע ריש גלותא ואיקפד  
 (וישמע ריש גלותא ויחרה לו שאנו עושין חבורה לעצמנו בפרהסיא אף על גב דמפקי נפשייהו מידי זמון של  
 הזכרת השם, וכי הדר זמון ריש גלותא - בהזכרת השם לאו אינהו נפקי ביה, כדאמר רבה תוספאה דאין זמון  
 למפרע - אפילו הכי ניחא להו בהכי, משום דאוושי כולי עלמא: שהיו שם מסובין רבים, ואין קול המברך  
 נשמע).

וניפקו בברכתא דריש גלותא?  
 אידי דאוושו כולי עלמא - לא שמעי.  
 אמר רבה תוספאה: הני שלשה דכרכי רפתא בהדי הדדי וקדיים חד  
 מינייהו ובריך לדעתיה (לעצמו בלא זימון), אינון נפקין בזמון ידיה,  
 איהו לא נפיק בזמון ידיהו, לפי שאין זמון למפרע (משבירך, וידי זמון  
 לא יצא).

רבי ישמעאל אומר [ברכו את ה' המבורך]:  
 רפרם בר פפא איקלע לבי כנישתא דאבי גיבור, קם קרא בספרא ואמר  
 "ברכו את ה'", ואשתיק ולא אמר "המבורך". אוושו כולי עלמא  
 "ברכו את ה' המבורך".  
 אמר רבא: פתא (כלי חרס, כדאמר (עבודה זרה לג:)) 'הני פתיותא דבי מכסי' (אוכמא בהדי  
 פלוגתא למה לך (טוב לך לאחוז דברי רבי ישמעאל, שאף רבי עקיבא מודה דכי אמר "המבורך" טפי  
 עדיף, אלא שאין צריך)? ועוד, הא נהוג עלמא כרכי ישמעאל!

משנה:  
 שלשה שאכלו כאחת אינון רשאיין ליחלק (דאיתחייבו להו בזמון), וכן ארבעה  
 (אין השלשה מזמנין והיחיד יחלק מהם, דאיהו נמי איקבע בחובת זמון) וכן חמשה; ששה  
 נחלקין (כדי זמון לכאן וכדי זמון לכאן), עד עשרה, ועשרה אין נחלקין  
 (דאיתחייבו להו בזמון הזכרת השם) עד (שיהא) עשרים (ואז יחלקו אם ירצו לשתי חבורות);  
 שתי חבורות שהיו אוכלות בבית אחד: בזמן שמקצתן רואין אלו את  
 אלו - הרי אלו מצטרפין לזמון, ואם לאו - אלו מזמנין לעצמן  
 ואלו מזמנין לעצמן;  
 אין מברכין על היין עד שיתן לתוכו מים - דברי רבי אליעזר;  
 וחכמים אומרים: מברכין.

גמרא:  
 מאי קא משמע לן?: תנינא חדא זימנא: 'שלשה שאכלו כאחת חייביין  
 לזמן'!  
 הא קא משמע לן, כי הא דאמר רבי אבא אמר שמואל: שלשה שישבו  
 לאכול כאחת ועדיין לא אכלו - אינון רשאיין ליחלק.  
 לישנא אחרינא: אמר רבי אבא אמר שמואל: הכי קתני: שלשה שישבו  
 לאכול כאחת, אף על פי שכל אחד ואחד אוכל מכרו - אינון רשאיין  
 ליחלק;

אי נמי כי הא דרב הונא, דאמר רב הונא: שלשה שבאו משלש  
 חבורות - אינון רשאיין ליחלק. (וכדמסיים רב חסדא:) אמר רב חסדא: והוא  
 שבאו משלש חבורות של שלשה בני אדם (שלשה בני אדם בכל חבורה, ונתחייבו אלו  
 בזמון, ועמד אחד מכל חבורה ונצטרפו שלשה לחבורה אחת - חייבין לזמן ואינון רשאיין ליחלק, שכבר הוקבעו  
 ואפילו לא אכלו אלו השלשה משנצטרפו יחד: שכבר גמרו סעודתן עם הראשונים).  
 אמר רבא:

(ברכות נ, ב)

ולא אמרן אלא דלא אקדימו הנך (חבורות שפרשו אלו מהן) ואזמון עלייהו בדוכתייהו (כגון אם היו ארבעה בכל חבורה, ונשאר בכל אחת כדי זימון, והפורשים הללו היו צריכים לצאת לשוק קודם שגמרו החבורות את סעודתם), אבל אזמון עלייהו בדוכתייהו (כגון שנצטרפו אלו עמהם לזימון, כדאמרינן לעיל: קורין לו ומזמנים עליו, וברכו החבורות, ואלו לא היו שם אלא כדי "נברך" ו"ברוך הוא", ועכשיו הם באים לברך) - (לא מזמני, ד) פרח זימון מינייהו (פרח מינייהו חובת זימון, ותו לא הדר עלייהו).

אמר רבא: מנא אמינא לה? - דתנן [כלים יח, ט]: 'מטה שנגנבה חציה או שאבדה חציה או שחלקה אחין או שותפין - טהורה; החזירה - מקבלת טומאה מכאן ולהבא'; מכאן ולהבא - אין, למפרע - לא; אלמא כיון דפלגיה פרח לה טומאה מינה (כיון דפלגיה פקע שם מטה מינה, ושם טומאה - אף על גב דהדר הדרה והרי היא מטה - לא הדרה טומאתה); הכא נמי: כיון דאזמון עלייהו - פרח זימון מינייהו (כיון דפקע שם שלשה מינייהו בהפרדתם, ושם זימון על ידי שזימנו הראשונים עליהם, אף על גב דהדרי לכלל שם שלשה - לא הדרי לכלל זימון, אבל כי לא אזמון - לא פקע חובת זימון מהן אף לפי פרידתם).

ב' חבורות [שהיו אוכלות בבית אחד: בזמן שמקצתן רואין אלו את אלו - הרי אלו מצטרפין לזמון, ואם לאו - אלו מזמנין לעצמן ואלו מזמנין לעצמן]: תנא: אם יש שמש ביניהם (שממש לשתייהם) - שמש מצרפן (אף על פי שאין אלו רואין את אלו, כגון יריעה פרוסה ביניהם).

אין מברכין על היין [עד שיתן לתוכו מים - דברי רבי אליעזר; וחכמים אומרים: מברכין]: תנו רבנן [תוספתא ברכות פ"ד מ"ג]: 'יין, עד שלא נתן לתוכו מים - אין מברכין עליו "בורא פרי הגפן" (לפי שהיה יינם חזק מאד ואין ראוי לשתייה בלא מים, הלכך אכתי לא אשתני למעלייתא ולא זו מברכתו הראשונה) אלא (הרי הוא כענבים, וברכתו) "בורא פרי העץ", ונוטלין ממנו לידים (דשם מים עליו דמי פירות בעלמא מקרי); משנתן לתוכו מים (שם ייין עליו) - מברכין עליו "בורא פרי הגפן", ואין נוטלין ממנו לידים (אין נוטלין אלא במים) - דברי רבי אליעזר; וחכמים אומרים: כין כך וכין כך מברכין עליו "בורא פרי הגפן", ואין נוטלין הימנו לידים'; (לשון אחר הכי גרסינו: יין, עד שלא נתן לתוכו מים - מברכין עליו "בורא פרי העץ" ואין נוטלין הימנו לידים; משנתן לתוכו מים - מברכין עליו "בורא פרי הגפן" ונוטלין הימנו לידים - דברי רבי אליעזר, וחכמים אומרים: בין כך ובין כך מברכין עליו בורא פרי הגפן ואין נוטלין ממנו לידים; וטעמייהו דרבנן משום הפסד אוכלין; כך מצאתי בהלכות גדולות אצל קידוש והבדלה, ובדקתי בתוספתא ולא גרסינן בה הכי אלא כמו שהוא בספרים). כמאן אזלא הא דאמר שמואל 'עושה אדם כל צרכיו בפת'? כמאן? כרבי אליעזר (דאמר 'נוטלין הימנו לידים', ולא חייש להפסד אוכלין).

אמר רבי יוסי ברבי חנינא: מודים חכמים לרבי אליעזר בכוס של ברכה שאין מברכין עליו עד שיתן לתוכו מים. מאי טעמא? אמר רב אושעיא: בעינן מצוה מן המובחר ורבנן, למאי חזי (לשתייה, דמברכין עליו ברכת היין)? אמר רבי זירא: חזי לקורייטי (פיישו"ן בלע"ז [משקה לרפואה - אוצר לועזי רש"י], ובלשון חכמים: 'אנומלית' ו'אלונתית').

תנו רבנן: 'ארכעה דברים נאמרו בפת: אין מניחין בשר חי על הפת, ואין מעבירין כוס מלא על הפת (שלא ישפך על הפת ותהא הפת בזויה), ואין זורקין את הפת, ואין סומכין את הקערה בפת'. אממר ומר זוטרא ורב אשי כרכו ריפתא בהדי הדדי; אייתי לקמיהו תמרי ורמוני; שקל מר זוטרא, פתק (זרק) לקמיה דרב אשי דסתנא (אמינישטרישו"ן בלע"ז מנה של בשר מבושל); אמר ליה: לא סבר לה מר להא דתניא 'אין זורקין את האוכלין'? ההיא בפת תניא.

והתניא 'כשם שאין זורקין את הפת כך אין זורקין את האוכלין'? אמר ליה: והתניא 'אף על פי שאין זורקין את הפת, אבל זורקין את האוכלין'? - אלא לא קשיא: הא במידי דממאיס (שמתמעך בזיקתו כגון תאנים שבשלו כל צרכם ותותים), הא במידי דלא ממאיס (רמון ואגוז וכל דבר קשה).

תנו רבנן: 'ממשיכין יין בצנורות לפני חתן ולפני כלה (משום סימן טוב, ואין כאן משום בזיון והפסד לפי שמקבלים אותו בראש פי הצנור בכלי), וזורקין לפנייהם קליות ואגוזים כימות החמה (שאינן טיט בדרכים) אבל לא כימות הגשמים, אבל לא גלוסקאות לא כימות החמה ולא כימות הגשמים (שהרי אף כימות החמה הן נמאסין בזריקתן) .'

אמר רב יהודה: שכח והכניס אוכלין לתוך פיו בלא ברכה - מסלקן לצד אחד ומברך.

תניא חדא 'בולען' (בלא ברכה), ותניא אידך 'פולטן' (ומברך וחוזר ואוכל), ותניא אידך 'מסלקן'; לא קשיא: הא דתניא 'בולען' - במשקין (שאי אפשר לסלקן לאחד מלוגמיו ולברך, ולא לפולטם: שמפסידן); והא דתניא 'פולטן' - במידי דלא ממאיס (במה שנתנו בפיו ויכול לחזור ולאוכלו), והא דתניא 'מסלקן' - במידי דממאיס.

(ברכות נא, א)

במידי דלא ממאיס נמי (למה לי פולטן?) לסלקינהו לצד אחד וליברך? תרגמא רב יצחק קסקסאה קמיה דרבי יוסי בר אבין משמיה דרבי יוחנן: משום שנאמר (תהלים עא, ח) 'ימלא פי תהלתך [כל היום תפארתך].'

בעו מיניה מרב חסדא: מי שאכל ושתה ולא ברך (לפניהם קאי, אברכת "המוציא" וברכת היין), מהו שיחזור ויברך (לאחר אכילה ושתיה)? אמר להו: מי שאכל שום וריחו נודף - יחזור ויאכל שום אחר כדי שיהא ריחו נודף (כדי שיסריח יותר, כלומר: יוסיף על סרוחו ויעשה ברכה לבטלה)? אמר רבינא: הלכך (כיון דאם נזכר באמצע יכול לברך) אפילו גמר סעודתו - יחזור ויברך, דתניא: 'טבל ועלה - אומר בעלייתו "כרוך אשר קדשנו במצותיו וצונו על הטבילה"' (אלמא אף על גב דטבל הויא ברכה). ולא היא: התם מעיקרא גברא לא חזי (דרוב טבילות משום קרי הוה, ובעלי קריין אטורין בברכות: שהם דברי תורה, כדאמרינן בפרק 'מי שמתו' (דף כ:), ודחוי מעיקרא לאו דחוי הוה, ולכי מתקן - הדר מברך), הכא מעיקרא גברא חזי, (וכיון דגמר - אידיחי), והואיל ואידיחי - אידיחי.

תנו רבנן: 'אספרגוס (כוס שהיו שותים בכל בקר אליבא ריקנא לרפואה) יפה ללב וטוב לעינים, וכל שכן לבני מעים, והרגיל בו יפה לכל גופו, והמשתכר הימנו קשה לכל גופו'; מדקתני 'יפה ללב', מכלל דבחמרא עסקינן (דאמרינן לקמן בשמעתין 'אספרגוס ללע"ט יפה', ואוקמינן בשל יין, וסימן לע"ט = לב, ע"י, טחול), וקתני (קושיא היא, כלומר: בדחמרא קתני) 'וכל שכן לבני מעים'? והתניא (לקמן): 'ללע"ט יפה, לרמ"ת קשה' (אספרגוס של יין; וסימן רמ"ת = ראש, מעים, תחתונות)?

כי תניא ההיא (דקתני זכל שכן לבני מעים) - במיושן (של שלש שנים, כדתנן בבבא בתרא (פ"ו מ"ג; דף צח.) 'ישן - משל אשתקד; 'מיושן' - של שלש שנים'), כדתנן [נדרים פ"ט מ"ח]: 'קונם יין שאני טועם (כהקדש יהא עלי יין שאני טועם) שהיין קשה לבני מעים'; אמרו לו: "והלא מיושן יפה הוא לבני מעים" - ושתק - אסור בחדש ומותר במיושן! שמע מינה.

תנו רבנן: 'ששה דברים נאמרו באספרגוס: אין שותין אותו אלא כשהוא חי (יין חי שאינו מזוג) ומלא; מקבלו בימין ושותהו בשמאל; ואין משיחין אחריו, ואין מפסיקין בו (אלא שותהו בבת אחת), ואין מחזירין אותו אלא למי שנתנו לו; ורק אחריו, ואין סומכין אותו (לאכול אחריו מיד) אלא במינו.'

והתניא 'אין סומכין אותו אלא בפת'? לא קשיא: הא בדחמרא (סמיכתו בפת), הא בדשכרא (סמיכתו במינו: אם שכר תאנים - סומכו בתאנים, ואם של תמרים הוא - סומכו בתמרים).

תני חדא 'ללע"ט יפה, לרמ"ת קשה', ותניא אידך 'לרמ"ת יפה, ללע"ט קשה'? לא קשיא: הא בדחמרא הא בדשכרא.

תני חדא: 'רק אחרינו - לוקה' (בחול'י) ותניא אידך 'לא רק אחרינו - לוקה'?

לא קשיא: הא (לא ידוק) בדחמרא, הא בדשכרא (אם לא רק מים הבאים בפיו אחריו - לוקה).

אמר רב אשי: השתא דאמרת 'לא רק אחרינו - לוקה', מימיו נזרקין אפילו בפני המלך (ידוק, ואל יסתכן).

אמר רבי ישמעאל בן אלישע: שלשה דברים סח לי סוריאלי שר הפנים (מלאך חשוב לבא לפני הקב"ה): אל תטול חלוקך בשחרית מיד השמש ותלבש (אלא אתה בעצמך טלהו ממקום שהוא שם ותלבשנו), ואל תטול ידיך ממי שלא נטל ידיו, ואל תחזיר כוס אספרגוס אלא למי שנתנו לך מפני שתכספית (שם חבורת שדים) - ואמרי לה אסתלגנית של מלאכי חבלה (שם חבורת מלאכי חבלה) - מצפין לו לאדם ואומרים "אימתי יבא אדם לידי אחד מדברים הללו וילכד"! (רבי ישמעאל עלה לרקיע על ידי שם, בברייתא דמעשה מרכבה).

אמר רבי יהושע בן לוי: שלשה דברים סח לי מלאך המות: אל תטול חלוקך שחרית מיד השמש ותלבש, ואל תטול ידיך ממי שלא נטל ידיו, ואל תעמוד לפני הנשים בשעה שחוזרות מן המת מפני שאני מרקד ובא לפניך וחרבי בידי ויש לי רשות לחבל.

ואי פגע מאי תקנתיה?

לינשוף מדוכתיה ארבע אמות; אי איכא נהרא - ליעבריה, ואי איכא דרכא אחרינא - ליזיל בה, ואי איכא גודא (כותל) - ליקו אחורא, ואי לא - ליהדר אפיה ולימא: (זכריה ג, ב) ויאמר ה' אל השטן יגער ה' בך (ויגער ה' בך הבחר בירושלם הלוא זה אוד מצל מאש) - עד דחלפי מיניה.

אמר רבי זירא אמר רבי אבהו, ואמרי לה במתניתא תנא: עשרה דברים נאמרו בכוס של ברכה (ברכת המזון): (1) טעון הדחה, (2) ושטיפה, (3) חי, (4) ומלא, (5) עיטור, (6) ועיטוף, (7) נוטלו בשתי ידיו, (8) ונותנו בימין, (9) ומגביהו מן הקרקע טפח (אם על גבי קרקע הסב, ואם על גבי שלחן - מגביהו מן השלחן), (10) ונותן עיניו בו (כולהו מפרש להו ואזיל); ויש אומרים: אף משגרו במתנה (דרך דורון וחשיבות) לאנשי ביתו (לאשתו).

אמר רבי יוחנן: אנו אין לנו אלא ארבעה כלבד: הדחה, שטיפה, חי (שמחגו במים לאחר שנתנו בכוס חי, אבל לברך עליו חי - הא אמרן במתניתין 'אין מברכין! אי נמי חי = בלעז פריש"ק [שה עתה הורק מהבקבוק או מהחבית]: להביאו מן החבית לשמו), ומלא.

תנא: 'הדחה' - מבפנים, ו'שטיפה' - מבחוץ.

אמר רבי יוחנן: כל המברך על כוס מלא - נותנין לו נחלה בלי מצרים, שנאמר (דברים לג, ב) [ולנפתלי אמר נפתלי שבע רצון] ומלא ברכת ה' ים ודרום ירשה;

רבי יוסי בר חנינא אומר: זוכה ונוחל שני עולמים: העולם הזה והעולם הבא;

'עיטור': רב יהודה מעטרהו בתלמידים (תלמידיו טובבין אותו כשהוא מברך), רב חסדא מעטר ליה בנטלי (כוסות).

אמר רבי חנן: ובחי.

אמר רב ששת: ובברכת הארץ (כשמגיע לברכת הארץ מוסיף עליה).

'עיטוף': רב פפא מעטף (בטליתו) ויתייב, רב אסי פריס סודרא על רישיה;

'נוטלו בשתי ידיו' - אמר רב חנינא בר פפא: מאי קראה? (תהלים קלד, ב) שאו ידיכם קדש וברכו את ה'

'ונותנו לימין' - אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: ראשונים שאלו: שמאל מהו שתסייע לימין? אמר רב אשי: הואיל וראשונים איבעיא להו ולא איפשט להו -

(ברכות נא, ב)

אנן נעבד לחומרא (שלא תסייע שמאל לימין בשעת ברכה) ומגביהו מן הקרקע טפח.

אמר רב אחא ברבי חנינא: מאי קראה? - (תהלים קסז, ג) כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא;

'ונותנו עיניו בו' - כי היכי דלא ניסח דעתיה מיניה;

**'ומשגרו לאנשי ביתו כמתנה' - כי היכי דתתברך דביתהו.**

עולא אקלע לבי רב נחמן, כריך ריפתא, בריך ברכת מזונוא, יהב ליה כסא דברכתא לרב נחמן. אמר ליה רב נחמן: לישדר מר כסא דברכתא לילתא  
אמר ליה: הכי אמר רבי יוחנן: אין פרי בטנה של אשה מתברך אלא מפרי בטנו של איש, שנאמר (דברים ז, יג) [ואהבך וברכך והרבך] וברך פרי בטנך [ופרי אדמתך דגנך ותירשך ויצהרך שגר אלפיק ועשתרת צאנך על האדמה אשר נשבע לאבותיך לתת לך]; 'פרי בטנה' לא נאמר, אלא 'פרי בטנך';  
תניא נמי הכי: רבי נתן אומר: מניין שאין פרי בטנה של אשה מתברך אלא מפרי בטנו של איש? - שנאמר 'וברך פרי בטנך': פרי בטנה לא נאמר, אלא פרי בטנך'  
אדהכי שמעה ילתא (שלא ישגר לה כוס של ברכה), קמה בזיהרא (עמדה בכעס), ועלתה לבי חמרא ותברא ארבע מאה דני דחמרא.  
אמר ליה רב נחמן: נשדר לה מר כסא אחרינא.  
שלח לה: כל האי (כל יין שבחבית) - נבגא דברכתא היא (ככוס של ברכה הוא, שתי ממנו). (נבגא = כוס, כמו "לשתי מר אנבגא").  
שלחה ליה: ממהדורי - מילי (ממחזירי בעיירות ירבו תמיד דברים), ומסמרטוטי כלמי (וממשחקי בגדים בלויים וממורטים ירבו כנים; כנים מתרגמינן 'כלמתא').

אמר רבי אסי: אין מסיחין על כוס של ברכה (משאחזו עד שיברך).  
ואמר רב אסי: אין מברכין על כוס של פורענות.  
מאי 'כוס של פורענות'?  
אמר רב נחמן בר יצחק: כוס שני (שהוא של זוגות, והעומד על שלחנו ושתי זוגות - ניזוק על ידי שדים).  
תניא נמי הכי: 'השותה כפלים' (זוגות) - לא יברך, משום שנאמר (עמוס ד, יב) [לכן כה אעשה לך ישראל עקב כי זאת אעשה לך] הכון לקראת אלהיך ישראל (בדברים נאים ולא בדברי פורענות) והאי לא מתקן.  
אמר רבי אבהו, ואמרי לה במתניתא תנא: 'האוכל ומהלך - מברך מעומד; וכשהוא אוכל מעומד - מברך מיושב; וכשהוא מיסב (במטה דרך הסבה) ואוכל - יושב ומברך'.  
והלכתא ככולהו: יושב ומברך.

הדרן עלך שלשה שאכלו